

Kwestia ekologiczna w nauczaniu Jana Pawła II

Ks. prof. dr hab. Kazimierz Bełch – KUL STAŁOWA WOLA

Ur. 1937 r. w Zawadce k. Strzyżowa. Studia filozoficzno-teologiczne w Przemyślu. Doktorat i habilitacja KUL Lublin. Wieloletni wykładowca i wychowawca w Wyższym Seminarium Duchownym w Przemyślu. Kierownik Katedry Teologii i Psychologii Pastoralnej w Instytucie Teologicznym UKSW w Radomiu. Wykładowca teologii pastoralnej i katolickiej nauki społecznej w Wyższym Seminarium Duchownym w Przemyślu. Autor wielu publikacji książkowych i artykułów naukowych w czasopismach polskich i zagranicznych. Prowadzi badania w obszarze socjologii pastoralnej i socjologii religii.

Człowiek jest zależny od środowiska naturalnego, w którym żyje. Bez niego nie mógłby egzystować. Czerpie z niego nie tylko pożywienie. Jest ono także źródłem bogactwa materialnego, zdrowia i dobrego samopoczucia. Środowisko z natury nie jest dla człowieka ani obce, ani wrogie. Jednakże z jego winy ulega degradacji, stając się dlań nieprzyjaznym. Co więcej, człowiek współczesny czuje się zagrożonym przez nie, a ściślej, przez niektóre wytwory swojego umysłu i swoich rąk. Żyje w lęku, obawiając się, że niekontrolowany rozwój techniki może w sposób radykalny obrócić się przeciwko niemu. Jego własne wytwory mogą stać się środkami jakiegoś wręcz niewyobrażalnego zniszczenia¹. Toteż jawi się konieczność ochrony środowiska naturalnego, a ściślej zaniechania działalności dla niego szkodliwej i naprawy tego, co zostało zniszczone.

Na temat środowiska naturalnego Jan Paweł II wypowiadał się wielokrotnie. Treści ekologiczne zawiera pierwsza jego encyklika - *Redemptor hominis*, wszystkie encykliki

społeczne, zaś Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju stanowi swego rodzaju małą sumę ekologicznego nauczania. Do tej tematyki Jan Paweł II powracał jeszcze wielokrotnie przy różnych okazjach.

W niniejszym opracowaniu analizy nauczania Jana Pawła II najpierw będą dotyczyć istnienia problemu ekologicznego, czyli postępującej degradacji środowiska, następnie zostaną ukazane podstawy antropologiczno-teologiczne troski ekologicznej, w tym także prawidłowy model relacji między człowiekiem i przyrodą, a w końcu najpilniejsze zadania zmierzające do ochrony środowiska.

I. DEGRADACJA ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO

Jan Paweł II, mówiąc o postępującej degradacji środowiska, sięgał do najgłębszych tego zjawiska przyczyn. Poznanie przyczyn umożliwi zastosowanie odpowiednich działań ochronnych. Toteż zwróci się tu uwagę nie tylko na fakty degradacji, ale również na ich przyczyny.

¹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika Redemptor hominis* [dalej RH], nr 15, w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. I, *Encykliki*, wyd. M, Kraków 2006, s. 42-43.

1. FAKT DEGRADACJI ŚRODOWISKA

Stan zniszczenia środowiska przyrodniczego Jan Paweł II oceniał realistycznie. Dostrzegając groźbę jego zagłady. W przemówieniu do ludzi kultury i nauki 5 września 1993 r. w Wilnie stwierdził, że ludzkość jest „zagrożona przez kryzys ekologiczny o tak wielkich rozmiarach, że rodzi lęk przed zagładą środowiska naturalnego”². Nieco wcześniej, 8 maja 1993 r., w czasie wizyty w międzynarodowym centrum naukowym w Erice na Sycylii, podkreślił, że ekologiczne zagrożenia „o charakterze planetarnym osiągnęły poziom skrajnie niebezpieczny, co każe się obawiać zagłady ekologicznej, będącej skutkiem lekkomyślnego niszczenia najważniejszych zasobów środowiska naturalnego”³.

Bardziej szczegółowy obraz spustoszenia środowiska rysuje Jan Paweł II w czasie audycji generalnej dnia 17 stycznia 2001 r.: „Zwłaszcza w naszych czasach człowiek lekkomyślnie zdewastował porośnięte lasami niziny i wzgórza, skażił wody, zniszczył ziemskie środowisko, zanieczyścił powietrze, naruszył systemy hydro-geologiczne, spowodował pustynnienie żyznych niegdyś obszarów”⁴. Inne rodzaje zniszczeń obnaża Jan Paweł II w Orędziu na XXIII Światowy dzień Pokoju. Zwraca uwagę na stopniowe niszczenie warstwy ozonowej i postępujący w ślad za nim efekt cieplarniany, które osiągnęły już krytyczne rozmiary. Widzi szkodliwy wpływ na środowisko natu-

ralne odpadów przemysłowych, gazów produkowanych przy spalaniu kopalni, niekontrolowanego wycinania lasów, stosowania pewnych herbicydów, substancji chłodzących i aerozoli. Zauważa naruszenie równowagi ekologicznej, spowodowanej wyniszczeniem niektórych gatunków roślin i zwierząt i niekontrolowaną eksploatacją bogactw naturalnych. Wyraża wielki niepokój w związku z nie podlegającą żadnej kontroli manipulacją genetyczną w przyrodzie i niepohamowanym tworzeniem nowych gatunków roślin i zwierząt, jak również z etycznie niedopuszczalnymi zabiegami podejmowanymi u początków samego życia ludzkiego. Stwierdza, że „w tak delikatnej dziedzinie lekceważenie lub odrzucanie podstawowych norm etycznych prowadzi człowieka na próg samozniszczenia”⁵.

Oczywistą jest rzeczą, że niszczenie środowiska jest głównie dziełem krajów rozwiniętych, silnie uprzemysłowionych. Papież zauważa jednak także udział w tym krajów biednych: „Gdy ziemia nie wydaje plonów, rolnicy przemieszczają się z miejsca na miejsce, doprowadzając często do niekontrolowanego wycinania lasów (...). Ponadto niektóre państwa o znacznym zadłużeniu nadmiernie eksploatują swoje bogactwa naturalne, by nawet za cenę nieodwracalnych zmian w równowadze ekologicznej uzyskać nowe towary na eksport”⁶.

² Jan Paweł II, *Przemówienie do przedstawicieli świata nauki i kultury* (Wilno, 5.09.1993), nr 7, „L'Osservatore Romano”, wyd. polskie [dalej ORP], 1993, nr 12, s. 18.

³ Jan Paweł II, *Przemówienie w międzynarodowym centrum naukowym im. Ettore Majorany* (8.05.1993), nr 6, ORP, 1993, nr 7, s. 14.

⁴ Jan Paweł II, *Trzeba zapobiec katastrofie ekologicznej*. Audycja generalna (17.01.2001), ORP, 2001, nr 4, s. 43-44.

⁵ Jan Paweł II, *Pokój z Bogiem Stwórcą, pokój z całym stworzeniem*. Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju, nr 6, ORP, 1989, nr 12 bis, s. 21.

⁶ Tamże, nr 11, s. 22.

2. PRZYCZYNY DEGRADACJI ŚRODOWISKA

W encyklice *Centesimus annus* Papież pisze, że „u korzeni bezmyślnego niszczenia środowiska naturalnego tkwi błąd antropologiczny, niestety rozpowszechniony w naszych czasach. Człowiek, który odkrywa swą zdolność przekształcania i w pewnym sensie stwarzania świata własną pracą, zapomina, że zawsze dzieje się to w oparciu o pierwszy dar, otrzymany od Boga na początku w postaci rzeczy przezeń stworzonych. Człowiek mniema, że samowolnie może rozporządzać ziemią, podporządkowując ją bezwzględnie własnej woli, tak jakby nie miała ona własnego kształtu i wcześniejszego, wyznaczonego jej przez Boga, przeznaczenia, które człowiek, owszem, może rozwijać, lecz któremu nie może się sprzeniewierzać. Zamiast pełnić rolę współpracownika Boga w dziele stworzenia, człowiek zajmuje Jego miejsce i w końcu prowokuje bunt natury, raczej przez niego tyranizowanej, niż rządzonej”⁷. Zatem źródło kryzysu ekologicznego znajduje się w niewłaściwej wizji człowieka i jego miejsca w świecie.

W świetle nauczania Jana Pawła II najbardziej zagraża przyrodzie i samemu człowiekowi brak poszanowania dla praw natury i zanik poczucia wartości życia. Papież podkreśla, że prawo natury „wyznacza pewien wewnętrzny porządek, który człowiek zastaje i który powinien zachować. Wszelkie działanie, które sprzeciwia się temu porządkowi, uderza w samego człowieka”⁸. W człowieka uderza także nieposzanowanie życia, zwłaszcza ludzkiego. Jan Paweł II stawia retoryczne pytania:

„Jak można skutecznie stawać w obronie przyrody, jeśli usprawiedliwione są działania bezpośrednio godzące w samo serce stworzenia, jakim jest istnienie człowieka? Czy można przeciwstawiać się niszczeniu świata, jeśli w imię dobrobytu i wygody dopuszcza się zagładę nie narodzonych, prowokowaną śmierć starych i chorych, a w imię postępu prowadzone są niedopuszczalne zabiegi i manipulacje już u początków życia ludzkiego?”⁹.

U podstaw niszczenia środowiska Jan Paweł II dostrzega pogardę dla człowieka. W przemówieniu w Meksyku na stadionie Azteków dnia 25 stycznia 1999 r. stwierdził, że „głęboką przyczyną wszelkich zamachów na przyrodę jest nieład moralny i pogarda, jaką człowiek żywi dla człowieka”¹⁰. Wyrazem tej pogardy jest górowanie interesów ekonomicznych nad dobrem osoby, a nawet nad dobrem całych społeczności, prowadzące z reguły do niszczenia środowiska.

Bezpośrednich przyczyn niszczenia środowiska Jan Paweł II dopatruje się w nadmiernym uprzemysłowieniu, bezkrytycznym stosowaniu w przemyśle i rolnictwie zdobyczy naukowych i technologicznych, a zwłaszcza w pogoni za bogactwem bez liczenia się ze skutkami działań w przyszłości. Papież zauważa, że „we współczesnej epoce (...) aspekt podboju i wyczerpania zasobów naturalnych stał się dominujący i zaborczy, zagrażający dzisiaj samej <gospodności> środowiska. Istnieje ryzyko, że środowisko jako <zasoby> zacznie zagrażać środowisku jako <domowi>”¹¹.

⁷ Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus annus* [dalej CA], nr 37, w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. I, *Encykliki*, wyd. M, Kraków 2006, s. 427.

⁸ Jan Paweł II, *Homilia podczas liturgii słowa w Zamościu* (12.06.1999), nr 3, ORP, 1999, nr 8, s. 71.

⁹ Tamże, s. 71-72.

¹⁰ Jan Paweł II, *Przemówienie na stadionie Azteków* (25.01.1999), nr 4, ORP, 1999, nr 4, s. 28.

¹¹ Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Sympozjum na temat zdrowia i ochrony środowiska* (24.03.1997), nr 2, *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XX, 1 (1997), s. 521.

Do tych przyczyn zalicza także wojnę. W Orędziu na XXIII Światowy Dzień Pokoju czytamy: „Obecnie skutki jakiegokolwiek wojny na skalę światową byłyby dla ekologii katastrofalne. Każdy jednakże konflikt, lokalny czy regionalny, pomimo ograniczonych rozmiarów sieje zniszczenie nie tylko wśród ludzi i infrastruktury, ale wyrządza szkody w przyrodzie, niszcząc zbiorę i roślinność, zatruwając glebę i wodę. Ten, kto ocalał, zaczyna nowe życie w bardzo ciężkich warunkach naturalnych, co wywołuje z kolei trudne sytuacje społeczne, które mają także negatywny wpływ na środowisko naturalne”¹².

Analiza przyczyn niszczenia środowiska wskazuje jednoznacznie, że „zły stan ekologii jest przejawem głębokiego moralnego kryzysu człowieka”¹³. Pogłębienie się kryzysu ekologicznego jest konsekwencją ludzkich grzechów, zwłaszcza egoistycznego wykorzystywania przez człowieka darów ziemi.

II. ANTROPOLOGICZNO-TEOLOGICZNE PODSTAWY TROSKI EKOLOGICZNEJ

Celem odrzucenia wymienionego wyżej błędu antropologicznego Jan Paweł II uczy o wartości przyrody i nadrzędnej wartości człowieka, aby następnie z tych prawd wyprowadzić właściwe zasady relacji człowieka do przyrody.

1. PRZYRODA

Jan Paweł II stwierdza, że „teologia, filozofia i nauki ścisłe mają zgodną wizję harmonii wszechświata jako prawdziwego <kosmosu>, który stanowi integralną całość i charakteryzuje się własną dynamiczną równowagą. Ten porządek musi być uszanowany. Ludzkość jest powołana

do tego, by go poznawać, by odkrywać go z należąca ostrożnością, a następnie korzystać z niego, troszcząc się jednak o zachowanie jego integralności”¹⁴.

Przyroda – w nauczaniu Jana Pawła II – jest środowiskiem życia, wspólnym domem dla całej rodziny ludzkiej. Została stworzona przez Boga i stanowi Jego dar dla każdego człowieka. Tematykę tę Jan Paweł II podejmował wielokrotnie. Już w pierwszych tygodniach pontyfikatu, w Adwencie 1978 r., w przemówieniach do wiernych przeprowadził egzegezę dwóch pierwszych rozdziałów Księgi Rodzaju, mówiących o dziele stworzenia. Później (08.01.-20.08.1986), podczas śródowych audiencji ogólnych wygłosił cykl katechez na temat wiary w Boga Stworzyciela. Również w Orędziu na XXIII Światowy Dzień Pokoju (1990) podaje tę naukę w syntetycznym ujęciu.

W tym ostatnim dokumencie Papież najpierw przypomina, że w Piśmie św. przyroda jest ukazana jako środowisko przychylne człowiekowi. Bóg, który stworzył wszystkie rzeczy, uczynił je dobrymi. Autor natchniony, opisując stwarzanie poszczególnych elementów świata, powtarza: „A Bóg widział, że były dobre” (Rdz 1, 4. 10. 12. 18. 21. 25). Po zakończeniu zaś całego opisu dodaje: „A Bóg widział, że wszystko co uczynił, było bardzo dobre” (Rdz 1, 31). Dalej Papież pisze, że Adam i Ewa, stworzeni na obraz i podobieństwo Boże, mieli panować nad ziemią mądrze i z miłością. Oni jednak swoim grzechem zniszczyli panującą harmonię, celowo sprzeciwiając się planom Stwórcy. Spowodowało to nie tylko alienację człowieka, śmierć i bratobójstwo, ale także swego rodzaju bunt ziemi wobec niego.

¹² Jan Paweł II, *Pokój z Bogiem*, dok. cyt., nr 12, ORP, 1990, nr 12 bis, s. 22.

¹³ Tamże, nr 13, s. 22.

¹⁴ Tamże, nr 8, s. 21.

Biblia określa to obrazowo: „Przeklęta niech będzie ziemia z twego powodu: w trudzie będziesz zdobywał od niej pożywienie dla siebie po wszystkie dni twego życia. Cierń i oset będzie ci ona rodziła” (Rdz 3, 17-18).

Jan Paweł II zwraca uwagę na „zależność między działaniem człowieka a integralną naturą stworzenia. Sprzeciwiając się planom Boga Stwórcy, człowiek wprowadza nieporządek, który niechybnie odbija się na reszcie stworzenia. Gdy człowiek nie żyje w pokoju z Bogiem, nie ma pokoju na ziemi: <Dlatego kraj jest okryty żałobą i więdną wszyscy jego mieszkańcy, zarówno zwierzę polny, jak ptactwo powietrzne, a nawet ryby morskie marnieją> (Oz 4, 3). To cierpienie ziemi jest odczuwane także przez ludzi, którzy nie dzielą z nami wiary w Boga. Wszyscy bowiem mogą oglądać spustoszenie spowodowane w świecie przyrody przez ludzi obojętnych na wyraźne zasady owego porządku i harmonii, jakie w tym świecie się kryją”¹⁵.

Jan Paweł II uczy, że przyroda jest ściśle związana z Jezusem Chrystusem i Jego zbawczym dziełem. Przez śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa „stworzenie, które niegdyś popadło w niewolę śmierci i zepsucia, zostało stworzone od nowa, otrzymało nowe życie, my zaś <oczekujemy nowego nieba i nowej ziemi, w której będzie mieszkała sprawiedliwość> (2 P 3, 13)”¹⁶. Prawdę tę w encyklice *Redemptor hominis* Jan Paweł II wyraził w jednym zdaniu: „W Jezusie Chrystusie świat widzialny, stworzony przez Boga dla człowieka – świat, który wraz z grzechem został poddany marność – odzyskuje na nowo swą pierwotną więź z samym Boskim źródłem Mądrości i Miłości”¹⁷.

¹⁵ Tamże, nr 5, s. 21.

¹⁶ Tamże, nr 4, s. 21.

¹⁷ Jan Paweł II, RH, nr 10, dok. cyt. s. 36.

¹⁸ Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników sympozjum na temat zdrowia i ochrony środowiska*, nr 5, *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XX, 1 (1997) s. 522.

Konkludując, przyroda w nauczaniu Jana Pawła II, stworzona przez Boga, zniewolona przez ludzki grzech, ale odkupiona i oczekująca na ostateczne odnowienie, posiada swoją specyficzną wartość i prawa, które należy uszanować.

2. CZŁOWIEK A PRZYRODA

Człowiekowi, ze względu na duchowe wartości, przysługuje nad przyrodą prymat (priorytet), przyroda zaś pozostaje w relacji instrumentalnej do człowieka. Z tego względu nie można przyrody absolutyzować i wyznosić jej ponad godność samej osoby ludzkiej. Jan Paweł II wyraża sprzeciw wobec koncepcji środowiska inspirowanych ekocentryzmem i biocentryzmem, ponieważ „zakładają one zniesienie ontologicznej i aksjologicznej różnicy pomiędzy człowiekiem a innymi istotami żywymi, traktując biosferę jako jednostkę biotyczną o niezróżnicowanej wartości. Eliminuje się w ten sposób najwyższą odpowiedzialność człowieka na rzecz egalitaryzmu, a więc równej godności wszystkich istot żyjących”¹⁸.

Celem dokładniejszego określenia relacji człowieka do przyrody Jan Paweł II sięga do biblijnego opisu stworzenia człowieka. Zapowiadając stworzenie człowieka na obraz Boży, Stwórca dodaje: „Niech panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym, nad bydłem, nad całą ziemią i nad wszelkim zwierzęciem naziemnym” (Rdz 1, 26). Po powołaniu do życia mężczyzny i niewiasty Bóg błogosławił im, mówiąc do nich: „Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną; abyście panowali nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym

i nad wszelkim zwierzętkiem naziemnym” (Rdz 1, 29). Zatem Stwórca określił stosunek człowieka do przyrody jako panowanie; powołuje go do życia, aby panował. Dlatego ma „panować, ponieważ jako <obraz Boga> jest osobą, czyli bytem podmiotowym uzdolnionym do planowego i celowego działania, zdolnym do stanowienia o sobie i zmierzającym do spełnienia siebie”¹⁹.

Panowanie człowieka nad przyrodą powinno mieć charakter moralny, nie może zatem polegać na jej gnębieniu czy nadmiernej eksploatacji. W encyklice *Redemptor hominis* Jan Paweł II podkreśla, że „Stwórca chciał, aby człowiek obcował z przyrodą jako jej rozumny i szlachetny <pan> i <stróż>, a nie jako bezwzględny eksploatator”²⁰. Przemawiając zaś do uczestników konferencji „Człowiek i środowisko” Jan Paweł II uczy, że dla ludzkiego panowania nad światem Bóg zakreślił dwie granice. „Pierwszą (...) jest sam człowiek. Nie wolno mu wykorzystywać przyrody przeciwko własnemu dobru, dobru innych ludzi oraz dobru przyszłych pokoleń. Drugą granicą są same istoty stworzone, czy raczej wola Boża, wyrażona w ich naturze. Człowiekowi nie wolno postępować z otaczającymi go stworzeniami jak mu się podoba, ani czynić z nimi tego, co mu się podoba. Wprost przeciwnie, ma ich <dogłądać> i <uprawiać> je, jak poucza biblijny opis stworzenia”²¹.

Podobnie należy rozumieć – często przywoływane przez Jana Pawła II – polecenie Boga, skierowane do pierwszej ludzkiej pary małżeńskiej: „abyście zaludnili ziemię

i uczynili ją sobie poddaną” (Rdz 1, 28). Na polecenie to należy patrzeć z perspektywy podobieństwa człowieka do Boga. Skoro człowiek jest podobny do Stwórcy, to powinien owo polecenie wypełniać na sposób Boży, a zatem przede wszystkim uszanować przymierze istniejące między Stwórcą a stworzeniem. Poszanowanie tego przymierza sprowadza się głównie do okazywania solidarności z wszystkimi stworzeniami. Człowiek powinien czynić sobie ziemię poddaną w taki sposób, by uszanować naturę każdego stworzenia i wprowadzać ład i harmonię w całe stworzenie.

Panowanie nad przyrodą wyraża się głównie przez pracę. W encyklice *Laborem exercens* Jan Paweł II uczy że w procesie pracy „człowiek ujawnia siebie jako tego, który panuje, i potwierdza siebie jako tego, który panuje”, a zarazem człowiek „uczestniczy w dziele swego Stwórcy – i na miarę swoich ludzkich możliwości poniekąd dalej je rozwija i dopełnia, postępując wciąż naprzód w odsłanianiu ukrytych w całym stworzeniu zasobów i wartości”²². Toteż przyroda jawi się jako wielki warsztat pracy. Dzieła, które ludzie stworzyli dzięki swym uzdolnieniom i umiejętnościom odpowiadają zamysłowi Bożemu. Jan Paweł II stwierdza, że „nauka i technologia są wspaniałym produktem ludzkiej twórczości danej przez Boga, otwierającym niezwykle możliwości, z których wszyscy korzystamy”²³. Każda jednak działalność musi odpowiadać rzeczystemu dobru ludzkości.

¹⁹ Jan Paweł II, *Encyklika Laborem exercens*, nr 6, w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. I, *Encykliki*, wyd. M, Kraków 2006, s. 113.

²⁰ Jan Paweł II, RH, nr 15, dok. cyt. s. 43.

²¹ Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników konferencji „Człowiek i środowisko”* (18.05.1990), *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIII, 1 (1990), s. 1335.

²² Jan Paweł II, *Encyklika Laborem exercens*, nr 6; 25, dok. cyt. s. 114; .

²³ Jan Paweł II, *Spotkanie z przedstawicielami Uniwersytetu Narodów Zjednoczonych*, nr 3, (Hiroshima, 25.02.1981), w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, t. 4, cz. 1, 1981, Poznań 1989, s. 265.

III. OCHRONA ŚRODOWISKA

Ochrona środowiska, ze względu na globalny zasięg obecnego kryzysu ekologicznego i wynikającej z tego konieczności traktowania go w sposób globalny, stanowi wyzwanie dla całej ludzkości. Toteż najpierw zwróci się tu uwagę na potrzebę solidarnej w tej dziedzinie współpracy, a następnie wskaże niektóre konkretne zadania.

1. POTRZEBA GLOBALNEJ SOLIDARNOŚCI

Jan Paweł II podkreśla, że środowisko jest dobrem zbiorowym, przeznaczonym dla wszystkich, toteż i obowiązek jego poszanowania jest wspólny i powszechny. Odpowiedzialność za środowisko obejmuje nie tylko wymogi teraźniejszości, ale rozciąga się również na przyszłość: obecne pokolenia ponoszą odpowiedzialność wobec pokoleń przyszłych²⁴. W Orędziu na XXIII Światowy Dzień Pokoju Papież stwierdza, że „kwestia ekologiczna nabrała tak poważnych rozmiarów, że odwołuje się do odpowiedzialności właściwie wszystkich ludzi. Złożoność jej aspektów wskazuje na potrzebę zjednoczenia wysiłków w celu ustalenia konkretnych obowiązków i zadań, jakie należą do jednostek, narodów, państw i całej międzynarodowej wspólnoty”²⁵. Z apelem o zaangażowanie się Ojciec Święty zwraca się nie tylko do katolików, ale także do chrześcijan innych wyznań, niechrześcijan wierzących w Boga, a także do niewierzących. Jest on przekonany o dużym znaczeniu w tej dziedzinie każdego pojedynczego czynu. Dał temu wyraz w przemówieniu do członków Papieskiej Akademii Nauk: „Ludzie sądzą czasem, że ich indywidualne decyzje nie mają żadnego wpływu na losy kraju, planety i kosmosu, co

może zrodzić pewne zubożenie wobec nieodpowiedzialnego postępowania jednostek. Musimy jednak pamiętać, że Stwórca umieścił człowieka w rzeczywistości stworzonej, polecając mu, aby nią zarządzał dla dobra wszystkich, kierując się swym rozumem i inteligencją. Dlatego możemy być pewni, że nawet najmniejszy dobry czyn pojedynczego człowieka w tajemniczy sposób wpływa na przemianę społeczeństwa i przyczynia się do wzrostu wszystkich. To przymierze ze Stwórcą, ku któremu winien człowiek nieustannie się zwracać, przynagli każdego do gruntownej przemiany jego osobistej relacji z innymi i z naturą. Dzięki temu stanie się możliwa przemiana zbiorowa i harmonijne współistnienie z rzeczywistością stworzoną”²⁶.

Ekologiczna troska nie może ograniczać się tylko do ochrony przyrody. Jan Paweł II zwraca uwagę, że „nie tylko ziemia została dana człowiekowi przez Boga, aby używał jej z poszanowaniem pierwotnie zamierzonego dobra, dla którego została mu dana, ale również człowiek jest dla siebie samego darem otrzymanym od Boga i dlatego musi respektować naturalną i moralną strukturę, w jaką został wyposażony”²⁷. W związku z tym mówi on o ekologii ludzkiej, dotyczącej głównie relacji międzyludzkich. Akcentuje się w niej taki układ stosunków, w którym jest respektowane autentyczne dobro człowieka. W trosce o ekologię ludzką trzeba rozwiązywać wiele współczesnych problemów. W związku z urbanizacją i powstawaniem ogromnych metropolii Papież uczy, że trzeba promować urbanistykę respektującą dobro człowieka

²⁴ Tamże, nr 37, dok. cyt., s. 429.

²⁵ Jan Paweł II, *Pokój z Bogiem*, nr 15, dok. cyt., s. 22.

²⁶ Jan Paweł II, *Zrównoważony rozwój*. Przemówienie do członków Papieskiej Akademii Nauk (12.03.1999), nr 7, ORP, 1999, nr 5-6, s. 57.

²⁷ Jan Paweł II, CA, nr 38, dok. cyt. s. 427.

i przebudowywać struktury miejskie. Trzeba również wprowadzać społeczną ekologię pracy²⁸.

Przyczyną degradacji środowiska ludzkiego są struktury grzechu, a zwłaszcza tzw. „kultura śmierci”, szerzona przez wielkie korporacje międzynarodowe. Przybiera ona społeczne i instytucjonalne pozory legalności, a nawet przedstawia się ją jako zdobycz w dziedzinie cywilizacji i praw człowieka, aby usprawiedliwić zbrodnie przeciw ludzkości: wojny, przemoc, ludobójstwo, czystki etniczne, przezywanie ciąży, eutanazję. W tej sytuacji troska o właściwą ekologię ludzką musi być nacechowana zmaganiem z „kulturą śmierci” i promocją „kultury życia”²⁹. Wymaga to wielu odważnych świadków godności człowieka i obrońców ludzkiego istnienia we wszystkich jego formach.

Kryzys ekologiczny najsilniej uderza w najbardziej niebezpiecznych. W celu jego przezwyciężenia trzeba się kierować zasadą powszechnego przeznaczenia dóbr. Zasada ta wymaga „nowej solidarności, zwłaszcza w sferze stosunków między krajami rozwijającymi się i krajami wysoko uprzemysłowanymi. Państwa winny być coraz bardziej solidarne i wzajemnie się uzupełniać w działaniach na rzecz pokojowego oraz zdrowego rozwoju środowiska naturalnego i społecznego”³⁰. Papież z naciskiem podkreśla, że „prawidłowa równowaga ekologiczna jest niemożliwa do osiągnię-

cia, zanim nie zostanie rozwiązana sprawa strukturalnych form ubóstwa istniejącego na świecie”, dlatego pomoc krajom ubogim „wymaga odważnych reform strukturalnych oraz nowych układów w stosunkach między państwami i narodami”³¹.

Zasada powszechnego przeznaczenia dóbr odnosi się również do wody, która jest elementem przyrody zasadniczym, niezbędnym do przetrwania oraz prawem wszystkich³². Woda ze swej natury nie może być traktowana jako zwykły towar: zawsze była uważana za dobro wspólne. Dlatego należy używać wody racjonalnie i solidarnie. Dystrybucja wody wchodzi w zakres obowiązków instytucji publicznych. Jest to przeświadczenie, które trzeba podtrzymywać także w wypadku, gdyby funkcję tę powierzono sektorowi prywatnemu. Niestety, dostęp do wody pitnej jest obecnie w wielu krajach ograniczony, co często powoduje choroby, cierpienia, konflikty, nędzę, a nawet śmierć. Aby właściwie rozwiązać ten problem, „trzeba sięgnąć do kryteriów moralnych, opartych właśnie na wartości życia i poszanowaniu praw oraz godności wszystkich istot ludzkich”³³.

Trzeba odpowiednio programować rozwój ekonomiczny. Musi on brać pod uwagę „potrzebę poszanowania integralności i rytmów natury”³⁴, ponieważ zasoby naturalne są ograniczone, a pewna ich część jest nieodnawialna. Ekonomia szanująca środowisko nie będzie dążyć jedynie do pomnożenia zysku, ponieważ nie można zapewnić ochrony

²⁸ Tamże.

²⁹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika Evangelium vitae*, passim, w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. I, *Encykliki*, wyd. M, Kraków 2006, s. 533-611.

³⁰ Jan Paweł II, *Pokój z Bogiem*, dok. cyt., nr 10, s. 22.

³¹ Tamże, nr 11, s. 22.

³² Jan Paweł II, *Przesłanie do kard. Geraldo Majella Agnelo z okazji Kampanii Braterstwa Konferencji Episkopatu Brazylii* (19.01.2004), „L'Osservatore Romano”, wyd. wł., 4.03.2004, s. 5.

³³ Tamże.

³⁴ Jan Paweł II, *Encyklika Sollicitudo rei socialis*, nr 26, w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. I, *Encykliki*, wyd. M, Kraków 2006, s. 300.

środowiska tylko na podstawie finansowej kalkulacji poniesionych kosztów i osiągniętych korzyści. Środowisko naturalne jest jednym z tych dóbr, których mechanizmy rynkowe nie są w stanie odpowiednio promować i chronić³⁵. Dlatego każdy podmiot gospodarczy, korzystający z zasobów naturalnych, musi także troszczyć się o ochronę środowiska i przewidywać jej koszty, które należy uznać za „jedną z najważniejszych pozycji w wydatkach działalności gospodarczej”³⁶. Szczególną uwagę należy zwrócić na zasoby energetyczne. Te spośród nich, które nie są odnawialne, a z których korzystają państwa wysoko uprzemysłowione oraz państwa aktualnie rozwijające przemysł, muszą być oddane do dyspozycji całej ludzkości. Trzeba również poszukiwać nowych źródeł energii, rozwijać źródła alternatywne i podnosić poziom bezpieczeństwa przy zastosowaniu energii jądrowej³⁷. Ponieważ korzystanie z energii jest powiązane z problemami rozwoju i ochrony środowiska, dlatego państwa, wspólnota międzynarodowa i poszczególne osoby działające w sferze ekonomii powinny się odznaczać wysokim poczuciem odpowiedzialności; odpowiedzialność ta powinna być podyktowana nieustannym poszukiwaniem uniwersalnego dobra wspólnego.

2. DZIAŁANIA NA RZECZ OCHRONY ŚRODOWISKA

Ochrona środowiska powinna być ujęta w system prawny. Szczególne zadanie ma tu do spełnienia społeczność międzynarodowa. Chodzi o wypracowanie jednolitych

reguł, które umożliwiłyby odpowiednim instytucjom międzynarodowym i państwom skuteczne kontrolowanie działań mających negatywny wpływ na środowisko oraz ochronę ekosystemów. Dobro wspólne wymaga się wprowadzenia sankcji dla tych, którzy środowisko niszczą i zatrują. Jednakże same normy prawne nie wystarczają. Konieczna jest także współpraca. „W ostatnich czasach poczyniono obiecujące postępy na polu tej pożądanej międzynarodowej współpracy, jednakże istniejące narzędzia i organizacje nie spełniają do tej pory wymogów realizacji skoordynowanego planu działania. Stają tu na przeszkodzie kwestie polityczne, przejawy skrajnego nacjonalizmu i interesy ekonomiczne, żeby nie wspomnieć o pewnych czynnikach, które hamują bądź uniemożliwiają międzynarodową współpracę i podejmowanie skutecznych długoterminowych działań”³⁸.

Konieczność ekologicznej współpracy międzynarodowej nie uszczupla zakresu odpowiedzialności poszczególnych krajów. Do ich obowiązków należy nie tylko wdrażanie norm zatwierdzonych wspólnie z władzami innych państw, ale także troska o własny ład społeczno-gospodarczy, obejmujący przede wszystkim najbardziej delikatne dziedziny życia społecznego. „Każde państwo winno chronić własne terytorium przed zanieczyszczeniem atmosfery i biosfery, sprawując między innymi ścisłą kontrolę nad skutkami nowych odkryć technologicznych czy naukowych i chroniąc własnych obywateli przed działaniem substancji szkodliwych lub toksycznych”³⁹.

³⁵ Por. Jan Paweł II, CA, nr 40, dok. cyt. s. 429.

³⁶ Jan Paweł II, *Przemówienie z okazji XXV Sesji Konferencji FAO*, nr 8 (16.11.1989), *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XII, 2 (1989) s. 1285.

³⁷ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników sympozjum na temat fizyki* (18.12.1982), w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, t. 5, cz. 2, 1982, Poznań 1996, s. 952-954.

³⁸ Jan Paweł II, *Pokój z Bogiem*, dok. cyt., nr 9, s. 22.

³⁹ Tamże.

Specyficzne zadania ekologiczne stają przed niektórymi kategoriami zawodowymi i społecznymi. Pracownicy nauki mają obowiązek rzetelnego dochodzenia prawdy o zagrożeniach środowiska naturalnego, a także uczciwego o nich informowania. Rolnicy winni produkować zdrową żywność i nie degradować gleby. Autorzy planów urbanistycznych, projektanci zakładów przemysłowych i osiedli mieszkaniowych oraz wykonawcy tych projektów powinni starać się, aby ich dzieła rzeczywiście służyły człowiekowi i środowisku naturalnemu. Wielka odpowiedzialność spoczywa na pracownikach przemysłu obsługujących urządzenia zabezpieczające przed skażeniem powietrza, wody i gleby. Również organizatorzy masowych wycieczek, turystyki i wypoczynku mogą dużo zdziałać na rzecz ochrony środowiska⁴⁰.

W celu skutecznej ochrony środowiska w dłuższej perspektywie czasowej „istnieje pilna potrzeba kształtowania postawy odpowiedzialności ekologicznej: odpowiedzialności wobec siebie samych, odpowiedzialności wobec innych i odpowiedzialności wobec środowiska”. Jan Paweł II wyjaśnia, że „kształtowanie takiej postawy nie może opierać się tylko na ludzkich uczuciach lub bliżej niesprecyzowanych ambicjach. Nie może mieć celów ideologicznych ani politycznych. Jego założeniem nie może być całkowita negacja współczesnego świata lub złudne marzenie o powrocie do <raju utraconego>. Prawdziwe kształtowanie odpowiedzialnej postawy wymaga prawdziwego nawrócenia

w sposobie myślenia i postępowania”⁴¹. W dzieło kształtowania ekologicznych postaw powinny się zaangażować wszystkie instytucje i członki społeczeństwa, przy czym pierwszą instytucją jest tu „rodzina, w której dziecko uczy się szacunku dla bliźniego i miłości do przyrody”⁴².

W ramach kształtowania postaw ekologicznych Jan Paweł II między innymi wzywał do odrzucenia konsumpcjonizmu jako stylu życia i do równoczesnego przyjmowania nowych stylów życia „w których szukanie prawdy, piękna i dobra oraz wspólnota ludzi dążących do wspólnego rozwoju byłyby elementami decydującymi o wyborze jakości konsumpcji, oszczędności i inwestycji”⁴³. Te style życia powinny być inspirowane powściągliwością, umiarkowaniem i samodyscypliną. Trzeba porzucić logikę konsumpcjonistyczną i wspierać takie formy produkcji rolnej i przemysłowej, które szanowałyby porządek stworzenia i zaspokajały podstawowe potrzeby wszystkich ludzi. W ten sposób zostałyby usunięte przyczyny różnych klęsk ekologicznych, a zwiększyłaby się zdolność szybkiego reagowania na kataklizmy zdarzające się w różnych częściach świata⁴⁴.

Jan Paweł II kształtował postawy ekologiczne wśród ludzi nie tylko słowem, ale osobistym świadectwem umiłowania przyrody, postrzeganej przezeń jako dar Boga, świadczący o Jego dobroci i miłości do człowieka. Wolny czas chętnie spędzał środowisku naturalnym i zachęcał do tego innych. Między innymi w Liście do młodych całego świata pisał: „(...) obcując z przyro-

⁴⁰ Por. Jan Paweł II, *Oroędzie na XXIII Światowy Dzień Turystyki*, nr 3, w: w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. IV, *Oroędzie*, wyd. M, Kraków 2006, s. 959.

⁴¹ Jan Paweł II, *Pokój z Bogiem*, dok. cyt., nr 13, s. 22.

⁴² Tamże.

⁴³ Jan Paweł II, CA, nr 36, dok. cyt. s. 426.

⁴⁴ Por. Jan Paweł II, *Współodpowiedzialność, solidarność, pokój*. Przemówienie w ośrodku ONZ (Nairobi, 18.08.1985), ORP, 6 (1985) nr specjalny II, s. 12.

dą przyjmujemy w siebie, w nasze ludzkie bytowanie, samą tajemnicę stworzenia, która odśłania się przed nami niesłychanym bogactwem i różnorodnością istnień widzialnych, a równocześnie wciąż zaprasza w stronę tego, co ukryte, co niewidzialne. (...) przyroda jest dana człowiekowi również jako przedmiot podziwu i kontemplacji, jako wielkie zwierciadło świata. Odbija się w nim Przymierze Stwórcy ze swoim stworzeniem, którego centrum od początku znajduje się w człowieku, stworzonym wprost na obraz swego Stwórcy. (...) I dlatego życzę Wam, Młodym, aby Wasze <wzrastanie w latach i w mądrości> dokonywało się przez obcowanie z przyrodą. Miejcie na to czas! Nie żałujcie go!”⁴⁵.

Wzwanie do zaangażowania się w działalność ekologiczną Jan Paweł II powtórzył w Polsce w czasie homilii wygłoszonej w Zamościu: „Piękno tej ziemi skłania mnie do wołania o jej zachowanie dla przyszłych pokoleń. Jeżeli miłujecie ojczystą ziemię, niech to wołanie nie pozostanie bez odpowiedzi! Zwracam się w sposób szczególny do tych, którym powierzona została odpowiedzialność za ten kraj i za jego rozwój, aby nie zapominali o obowiązku chronienia go przed ekologicznym zniszczeniem! Niech tworzą programy ochrony środowiska i czuwają nad ich skutecznym wprowadzaniem w życie! Niech kształtują nade wszystko postawy poszanowania dobra wspólnego, praw natury i życia! Niech ich wspierają organizacje, które stawiają sobie za cel obronę dóbr naturalnych! W rodzinie i szkole nie może zabraknąć wychowania do szacunku dla życia, dla dobra i piękna. Wszyscy ludzie dobrej woli winni współdziałać w tym

wielkim dziele. Każdy z uczniów Chrystusa niech weryfikuje styl swego życia, aby słuszne dążenie do pomyślności nie zagłuszyło głosu sumienia, które waży to, co słuszne i co prawdziwie dobre”⁴⁶.

ZAKOŃCZENIE

Jan Paweł II jest optymistą i swoim optymizmem chce się dzielić. Toteż zamiast podsumowania warto wsłuchać się w jego przemówienie do uczestników sympozjum na temat zdrowia i ochrony środowiska, aby „nabrać ducha” do podjęcia troski ekologicznej: „Dzisiejsza ludzkość, jeżeli zdoła połączyć nowe umiejętności i możliwości nauki z mocnym wymiarem etycznym, będzie z pewnością w stanie promować środowisko jako dom oraz jako bogactwo człowieka i wszystkich ludzi, będzie w stanie wyeliminować czynniki zanieczyszczenia, zapewnić odpowiednie warunki higieniczne i zdrowotne zarówno małym grupom, jak i wielkim skupiskom ludzkim. Technologia, która zatruwa środowisko, może je również oczyszczać, produkcja kumulująca dobra, może też je sprawiedliwie rozdzielać, pod warunkiem, że zwycięży etyka szacunku dla życia i ludzkiej godności, etyka poszanowania praw obecnych i przyszłych ludzkich pokoleń”⁴⁷.

SUMMARY

John Paul II is an optimist and he wants to share his optimism. Therefore, instead of summary it is worth to listen intently to his speech to the participants of the symposium on the health and environment protection in order to “recover our cour-

⁴⁵ Jan Paweł II, *List do młodych całego świata*, nr 14, w: Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. III, *Listy*, wyd. M, Kraków 2006, s. 270.

⁴⁶ Jan Paweł II, *Homilia podczas liturgii słowa w Zamościu* (12.06.1999), nr 4, ORP, 1999, nr 8, s. 72.

⁴⁷ Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników sympozjum na temat zdrowia i ochrony środowiska* (24.03.1997), nr 5, dok. cyt., s. 522.

age” to undertake ecological care: “Today’s mankind, if the mankind manages to connect new skills and possibilities of science with a strong ethic dimension, will be able to promote environment as a home and as a wealth of a human being and all mankind, will be able to eliminate sources of pollution, to assure adequate hygienic and health conditions to small groups and to large agglomeration of people. Technology which pollutes environment can also clear it, cumulating production can be fairly shared on condition that the ethic of respect for life and human dignity, ethic of respect for present and future generations will win”.

BIBLIOGRAFIA

Jan Paweł II, *Encyklika Redemptor hominis*, [w:] Jan Paweł II, *Dz. zebrane*, red. P. Ptasznik i in., t. I, *Encykliki*, Kraków 2006.

Jan Paweł II, *Encyklika Laborem exercens*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, red. P. Ptasznik i in., t. I, *Encykliki*, Kraków 2006.

Jan Paweł II, *Sollicitudo rei socialis*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, red. P. Ptasznik i in., t. I, *Encykliki*, Kraków 2006.

Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus annus*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, red. P. Ptasznik i in., t. I, *Encykliki*, Kraków 2006.

Jan Paweł II, *Encyklika Evangelium vitae*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, red. P. Ptasznik i in., t. I, *Encykliki*, Kraków 2006.

Jan Paweł II, *List do młodych całego świata*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, red. P. Ptasznik i in., t. III, *Listy*, red. Kraków 2006.

Jan Paweł II, *Pokój z Bogiem Stwórcą, pokój z całym stworzeniem*. Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju, „L'Osservatore Romano”, wyd. polskie, 1989, nr 12 bis, s. 21-22.

Jan Paweł II, *Orędzie na XXIII Światowy Dzień Turystyki*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, red. P. Ptasznik i in., t. IV, *Orędzia*,

Kraków 2006, s. 957-959.

Jan Paweł II, *Spotkanie z przedstawicielami Uniwersytetu Narodów Zjednoczonych* (Hiroszima, 25.02.1981), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, t. 4, cz. 1, 1981, Poznań 1989, s. 264-269.

Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników sympozjum na temat fizyki* (18.12.1982), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, t. 5, cz. 2, 1982, Poznań 1996, s. 952-954.

Jan Paweł II, *Współodpowiedzialność, solidarność, pokój*. Przemówienie w ośrodku ONZ (Nairobi, 18.08.1985), „L'Osservatore Romano”, wyd. polskie, 1985, II, s. 12.

Jan Paweł II, *Przemówienie z okazji XXV Sesji Konferencji FAO* (16.11.1989), *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XII, 2 (1989) s. 1281-1287.

Jan Paweł II, *Przemówienie w międzynarodowym centrum naukowym im. Ettore Majorany* (8.05.1993), „L'Osservatore Romano”, wyd. polskie, 1993, nr 7, s. 12-15.

Jan Paweł II, *Przemówienie do przedstawicieli świata nauki i kultury* (Wilno, 5.09.1993), „L'Osservatore Romano”, 1993, nr 12, s. 16-19.

Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników sympozjum na temat zdrowia i ochrony środowiska* (24.03.1997), *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XX, 1 (1997), s. 520-523.

Jan Paweł II, *Przemówienie na stadionie Azteków* (25.01.1999), „L'Osservatore Romano”, wyd. polskie, 1999, s. 27-29.

Jan Paweł II, *Zrównoważony rozwój*. Przemówienie do członków Papieskiej Akademii Nauk (12.03.1999), „L'Osservatore Romano”, wyd. polskie, 1999, nr 5-6, s. 56-57.

Jan Paweł II, *Homilia podczas liturgii słowa w Zamościu* (12.06.1999), „L'Osservatore Romano”, 1999, nr 8, s. 70-72.

Jan Paweł II, *Przesłanie do kard. Geraldo Majella Agnelo z okazji Kampanii Braterstwa Konferencji Episkopatu Brazylii* (19.01.2004), „L'Osservatore Romano”, 4.03.2004, s. 5.